

FIGYELŐ

Peter Pastor

TÖRTÉNELMI MÍTOSZOK ÚJRAGYÁRTÁSA*

Deborah S. Cornelius: Kutyaszorítóban. Magyarország és a II. világháború. (Rubicon-könyvek). Bp. 2015. könyvének eredeti amerikai kiadása 2011-ben jelent meg.¹ A mű komoly kritikát kapott két vezető amerikai történelmi folyóiratban is. Berend T. Iván recenzióját azzal zárja, hogy „Cornelius megpróbál mentséget találni a Horthy rezsim számára, ez a célja átértékelésének.”² A másik recenzius, Deák István is hiányolja a Horthy-rezsim kiegyensúlyozott mérlegelését: „[...] az olvasó élvezettel olvasná akár még a szomorú eseményeket is, ha a szövevényes egyoldalúságok nem gyengítenék oly gyakran az érvelését.”³

E sorok írója egy e-folyóiratban 29 oldalas kritikát írt Cornelius angol nyelven megjelent monográfiájáról. A bevezetőben előrebocsátottam, hogy a könyv „[...] sajnos teli van pontatlansággal, hibákkal és kihagyásokkal.”⁴ Tanulmányom végén pedig összegzően megállapítottam, hogy a szerző célja az volt, hogy „[...] rehabilitálja a magyar történelem egy sötét fejezetét.”⁵

A könyv elolvasása után erősen gyanítottam, hogy a kiadvány meg fog jelenni magyarul is, és ebben nem csalódtam. A magyar kiadó azonban – valószínűleg az amerikai kritikáknak köszönhetően – úgy döntött, hogy egy futballcsapatnyi

* A dolgozat angolul írt részeit fordította: Csepeli György.

¹ *Deborah S. Cornelius*: Hungary in World War II: Caught in the Cauldron. New York 2011.

² *Ivan T. Berend*: Hungary in World War II: Caught in the Cauldron. By Deborah S. Cornelius. Slavic Review 71. (2012) 679.

³ *István Deák*: Hungary in World War II: Caught in the Cauldron. Deborah S. Cornelius. Holocaust and Genocide Studies 27. (2013) 500–501.

⁴ *Peter Pastor*: Review Article: Inventing Historical Myths – Deborah S. Cornelius. Hungary in World War II. Caught in the Cauldron. Hungarian Cultural Studies 5. (2012) 1.

⁵ Uo. 29.

lektor segítségével átcsiszolja a magyarra fordított könyv tartalmát – anélkül azonban, hogy feltüntette volna, hogy a magyar változat végeredményben egy átdolgozott kiadás. Csak az utal arra, hogy a könyv nem egyezik meg az eredeti angol monográfiával, hogy a kiadó tulajdonosa, Rác Árpád a címlap ver-soján mint a kötet szerkesztője jelenik meg. Az angol nyelvű eredetihez képest a szerkesztő 160 korabeli fényképet is beválogatott a kötetbe, beleértve Horthy Miklós szakrálisnak tűnő fotóját is, amelyen a többi képpel ellentétben, sem a név, sem a dátum nincs feltüntetve.⁶ A könyv két fő lektora hadtörténész: Szabó Péter, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, valamint Szakály Sándor, a Veritas Történetkutató Intézet főigazgatója.

A legtöbb 20. századdal foglalkozó történész egyetért azzal az állítással, mi-szerint a második világháború gyökerei az első világháborúba nyúlnak vissza. Raymond Aron úgy fogalmazott, hogy ez a két konfliktus a huszadik század „harmincéves háborúja” (1914–1945) volt.⁷ Deborah Cornelius tehát jó úton jár, amikor könyvét az 1918–1919-es forradalmakkal kezdi, hiszen ezeket a forra-dalmakat a nagy háború elvesztése váltotta ki. Helyesen látja Magyarország második világháborúba sodródásának okát is, ami valóban összefügg a triano-ni békeszerződéssel és az annak revíziójára vonatkozó magyar igénnyel. (21.) A tézis nem új, bírálatom azért éri a szerzőt, mert a szöveg jórészt kritikátlanul viszonyul a Horthy-rendszerhez.

A bevezetőben Cornelius azzal érvel könyve megírásának szükségessége és időszerúsége mellett, hogy „[...] a kommunista uralom negyven éve alatt a tör-ténelmet szovjet szempontok szerint mutatták be”. (11.) A továbbiakban kifejti, hogy „[...] negyvenévi ideológiai kontroll után a legtöbb ember a történelem-nek csak azt a változatát ismerte, melyet az iskolában tanult” és emiatt fel-adatának tartja, hogy bemutassa „Magyarország történetét a második világhá-borúban.” (14.) A szerző azonban ezzel elkéselt, hiszen a magyar történetírás már a késő 1960-as évektől kezdve törekedett az ország második világháborús történetének ideologikus prekoncepcióktól mentes bemutatására. Helyesen írja Gyáni Gábor, hogy „[...] a szabadabb Kádár-kori politikai és szellemi légkör, amely megengedte a tudósok nyugati utazásait, zöld utat adott a »burzsoá« tár-sadalom- és humán tudományok egyes fogalmainak és felfedezéseinek. Ehhez még hozzátartozott egy lazább ideologikus követelmény”. Gyáni sem tagadja, hogy 1989 előtt megmaradtak bizonyos tabuk, melyek sorában ott volt Trianon és „[...] egy sor kritikus második világháborús esemény, különösen a Szovjetunió szerepe az ország náci uralom alóli felszabadításában és a zsidó múlt (különösen a Holokauszt). [...] De egyes esetekben olyan munkák is születhettek, amelyek

⁶ A fotó 1927-ben készült és megtekinthető a keszthelyi Balatoni Múzeum online képeslap és fotótárában (<http://mandadb.hu/tart/mcitem/239493>, letöltés 2015. okt. 15.).

⁷ *Raymond Aron: Peace and War. A Theory of International Relations.* New York 1966. 297.

1989 utáni követelményeknek is megfelelnek.”⁸ Romsics Ignác pedig leszögezte: „Az 1970-es és 1980-as években tovább folytatódott a történetírás szakszerűbbé válása. Ennek köszönhető, hogy az évek során Horthy és a Horthy-korszak is egyre reálisabb és sokoldalúbb megvilágításba került.”⁹

A pontatlanságok tehát már a bevezetőben is észlelhetőek. Megkérdőjelezhető annak a (szintén a bevezetőben) megfogalmazott álláspontnak a realitása is, amellyel a szerző megindokolja, hogy miért is döntött a könyv megírása mellett. Azt állítja ugyanis, hogy e művét azért kellett megalkotnia, mert „A szovjet munkatáborokból hazatérő hadifoglyoknak hallgatást kellett fogadniuk, őket másodrangú állampolgárként kezelték, és megakadályozták, hogy tapasztalataikról beszélhessenek.” (12.) Ennek azonban ellentmond az a tény, hogy Örkény István könyvbe foglalta hadifogoly élményeit, amely először 1947-ben, majd 1973-ban és 1984-ben jelent meg.¹⁰ S ha már Cornelius mondanivalója bizonyítása érdekében könyvében személyes élményeket, visszaemlékezéseket is idéz, engedtessek megjegyezmem, hogy apám és öccse, akik Cseljabinszkba kerültek, mint hadifoglyok, nyíltan meséltek élményeikről és hazatértük után egyáltalán nem kezelték őket másodrangú állampolgárokként. Sőt, nagybátyám nemzetközi meccseket vezető futballbíró lett az ötvenes években.

A könyv első fejezete „Az első világháború öröksége” címet viseli. A szerző ebben a forradalmakat és a békekötést ismerteti, miközben a jobboldali emlékezet beidegződött szokása szerint félremagyarázza Linder Béla nevezetes kijelentését és azt állítja, hogy a Károlyi kormány hadügyminisztere „szélnek eresztette a hadsereget.” (22.) Kár, hogy nem ismeri a kortárs író, Menczer Béla visszaemlékezését: „A politikai nyilatkozatokban gyakorlatlan, de a katonai dolgokhoz értő Linder ezredes mondott egy önmagában nem helytelen beszédet. Fültanúja vagyok annak, hogy a régi és az új katona ideáljának különbségét próbálta kifejteni az Országház téren a katonák előtt. Azt mondta, hogy ha a katona valóban az értelmetlen engedelmesség vak eszköze és nem tudatos állampolgár, aki népét szolgálja, *ilyen* katonát nem akar látni, mert neki öntudatos, hazájukért helytálló, fegyveres állampolgárok kellene. Az egész sajtó másnap headline-ként közölte, hogy Linder hadügyminiszter »nem akar katonát látni«, holott a felhívás lényege az volt, hogy szellemében új, fegyelmebben öntudatosabb hadsereg van szükség.”¹¹

A valós helyzetet – többek mellett – igen jól idézi fel őt esztendővel később Fényes László, aki 1918-ban a karhatalmi nemzetőrség kormánybiztosa volt. „További szolgálatra lehetetlen volt őket megkapni, ekkor lefegyverezni pedig éppen elkeseredett hangulatuk miatt kellett őket. Hány jegyző,

⁸ Gábor Gyáni: Trends in Contemporary Hungarian Historical Scholarship. *Social History* 34. (2009) 250–251.

⁹ Romsics Ignác: *Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek 2002–2008.* Bp. 2008. 242.

¹⁰ Örkény István: *Lágerek népe.* Bp. 1984.

¹¹ Menczer Béla: Válasz a Károlyi-körkérdésre. *Világosság* 36. (1995: 11. sz.) 51.

szolgabíró, tisztartó, bérlő és szatócs köszöni ennek az intézkedésnek az életét! Természetes, hogy most ők lármáznak legjobban. [...] A lehetetlen kísérletük meg, kevés eredménnyel, feltartóztatni – a forradalom rombolását.”¹²

Cornelius szerint a Tanácsköztársaságot kommunista-szocialista koalíciós kormány vezette. (30.) Valójában a két marxista párt egyesült és így került hatalomra. Érdekes azonban, hogy két oldallal később az április 2-i választásokkal kapcsolatban a szerző az „egyesülésből létrejött Magyarországi Szocialista Párt”-ról beszél (32.), holott az eredeti angol mondatban a párt neve nem is szerepelt. (19.) Talán a lektorok itt belejavítottak a szövegbe, de nem vették észre, hogy két lappal korábban Cornelius az ellenkezőjét állítja?

Cornelius a Tanácsköztársaság vezetőiről azt írja, hogy „[...] elsősorban magyar bolsevikok voltak, többségükben zsidó származásúak, akik forradalmi hévvel eltelve tértek haza az orosz hadifogolytáborokból.” (32.) Mivel a Tanácsköztársaság zsidó származású vezetői önmagukat nem tartották zsidónak, felmerül a kérdés, hogy miért is kellett ezen a ponton a szerzőnek a „zsidó származást” hangsúlyoznia. Ugyanezt megismétli a fejezet vége felé (38.) és a második fejezetben (46.), amelynek címe „Magyarország a két világháború között.” A „zsidó származás” súlykolása a régi, ellenforradalmi séma szerint azt sugallja, hogy a zsidók voltak a felelősök a két világháború közötti Magyarországon kialakult antiszemitizmusért. A tézis szerint az „antiszemita hullámot” a két forradalomban vezető szerepet betöltő zsidó származású vezetők generálták. (38.)

A szerző állításával szemben az antiszemitizmus már a Tanácsköztársaság előtt is bizonyíthatóan erős volt Magyarországon. Ez volt az oka annak, hogy 1918. augusztus 7-én a volt miniszterelnök, Tisza István a Parlamentben a lehető legerélyesebb formában ítélte el az antiszemitizmus terjedését, és azt az inszINUÁCIÓT, miszerint a zsidóság felekezatként lett volna a háború haszonélvezője. Emellett példákat hozott fel a zsidó tisztek bátorságára is.¹³ 1918 késő őszen vidéken több térségben is parasztlázadások törtek ki, amelyeket időről időre antiszemita pogromok kísérték.¹⁴ A zsidó szervezetek által gyűjtött statisztikák szerint pár hónap alatt 6206 zsidót vertek meg, és/vagy raboltak ki.¹⁵

¹² *Fényes László*: A háború elvesztése és a forradalom. In: *Öt év múltán. A Károlyi korszak előzményei és céljai*. Szerk. Nagy Vince. Bp. 1923. 133.; Linder 1918. október 31-től november 9-ig volt hadügyminiszter.

¹³ Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 44. köt. Bp. 1918. 172. (http://www2.arcanum.hu/pdfview/pdfview.html?dir=http%3A%2F%2Farchivportal.arcanum.hu%2Fpdf%2Fonap%2F&file=KN-1910_41.pdf&pg=180&zoom=v&l=s, letöltés 2012. dec. 27.). A beszédet összefoglalja, *Gábor Vermes*: István Tisza. The Liberal Vision and Conservative Statecraft of a Magyar Nationalist. East European Monographs. New York 1985. 430.

¹⁴ *L. Nagy Zsuzsa*: Magyarország története 1918–1945. Történelmi Figyelő Könyvek. Debrecen 1995. 17.

¹⁵ *Kádár Gábor – Vági Zoltán*: Pogromok és rendszerváltások. Népszabadság, 2008. június. 20.; *Kádár Gábor – Vági Zoltán*: Hosszú évszázad: antiszemita erőszak Magyarországon

Cornelius angol nyelvű könyvében kommentár nélkül említi meg, hogy a radikális egyetemisták a „trianoni békeszerződésért Kun Béla kommunista kormányát és annak kirívóan zsidó jellegét hibáztatták”, s ez egy antiszemita hullámhoz vezetett. (31.) A magyar kiadásban már csak az áll, hogy a „[...] radikális diákok [...] a többségben zsidókból álló Kun Béla-féle kommunista kormányzat működésének következményeiként élték meg problémáikat.” (46.) Hogy miért kellett – feltehetően a lektorok javaslatára – a trianoni békeszerződést, mint az „antiszemita hullám” specifikus okát „diák problémákra” változtatni, magyarázat után kiált.

A szerző sem az angol, sem a magyar változatban nem mutat rá arra, hogy a felkorbácsolt antiszemita hullámnak nem lehetett igazi okozója az „ország megcsonkítása” (38.), hiszen a békekonzferencia területi bizottságaiban csehszlovák és román vonatkozásban az új határ lényegében már a Tanácsköztársaság előtt kialakult. Mint Csepeli György írja: „Tudjuk, hogy a magát kereszténynek és nemzetinek nevező „csonka-magyarországi” ellenforradalmi rendszer kezdettől fogva antiszemita alapokon legitimálta saját létét, a zsidókat hibáztatva Nagy-Magyarország elvesztéséért.”¹⁶

Cornelius figyelmen kívül hagyja azt a tényt is, hogy a „társadalmi” attitűdöket magas rangú egyházi személyiségek is formálták.¹⁷ Prohászka Ottokár cikkei és beszédei például akaratlanul is hozzájárulhattak a korszak „antiszemita kilengéseire.”¹⁸ Ugyanez a megállapítás igaz az irodalom és tudomány néhány jeles képviselőjére is: Szabó Dezső „Az elsodort falu” című regényével, Szekfű Gyula a máig hatásos „Három nemzedék” című történetpolitikai esszéjével szította a társadalom antiszemita hangulatát.¹⁹

A szerző helyesen szól a revízió társadalmi támogatottságáról, ám azt meg sem említi, hogy annak rendszer-legitimáló szerepe is volt, és hozzájárult Horthy kormányzó kultuszához.²⁰

A húszas és harmincas évek Magyarországról adott leírásban sehol nem jelenik meg az „ellenforradalmi” jelző, jöllehet a Horthy-rendszer büszkén vallotta magát ellenforradalminak, hisz erre hivatkozva valósította meg a keresztény nemzeti kurzust. A „keresztény” komponens az úgynevezett történelmi osztályokat hozta kiváltságos helyzetbe, különös hangsúlyt fektetve az úgynevezett keresztény úri középosztályra. A numerus clausus törvény nem egyszerűen egy amorfi társadalmi nyomás eredménye,

1848–1956. In: A Holokauszt Magyarországon hetven év múltán: történelem és emlékezet. Szerk. Randolph L. Braham – Kovács András. Bp. 2015. 92.

¹⁶ Csepeli György: A meg nem gondolt gondolat. A zsidóelleneségtől a népiértésig. Bp. 2016. 211.

¹⁷ Fazekas Csaba: Prohászka Ottokár zsidóellenességéről. Egyháztörténeti Szemle 9. (2008: 4. sz.) 18. (<http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/fazekas-prohaszka.htm>, letöltés 2012. ápr. 12.)

¹⁸ Gergely Jenő: Prohászka Ottokár. „A Napbaöltözött ember.” Bp. 1994. 191.

¹⁹ Karsai László: Holokauszt. Bp. 2001. 215.; Szekfű Gyula: Három nemzedék. Bp. 1989. 328–344.

²⁰ Turbucz Dávid: A Horthy-kultusz 1919–1944. Bp. 2015. 66., 294–295.

hanem egy jól átgondolt ideológia és politikai törekvés következménye volt. A törvény nem egyszerűen Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter meg pár radikális politikai szellemi gyermeke volt, mint ahogyan azt a szerző beállítja, hanem a Nemzetgyűlés többsége által elfogadott jogfosztás. A vita során Prohászka Ottokár püspök világosan meghatározta a törvény célját, kijelentve, hogy a javasolt törvény „[...] faji önvédelem. Miután a kereszténység lépten-nyomon érzi, hogy leszorulóban van támadások által, az egész nép-psziché megrontása által, miután mi egy olyan folyamatban vagyunk, amelyet határozottan dekrisztianizációnak kell nevezni, t. zsidó polgártársaim ne vegyék ezt gyűlölködésnek, ne vegyék ezt faji üldözésnek.”²¹

A szerző szerint a numerus clausus törvény „hátrányosan megkülönböztető” volt. (46.) Ez a megállapítás más szakértők megállapításaival összevetve meglehetősen enyhe minősítésnek tűnik. Fejtő Ferenc például azt hangsúlyozta, hogy a numerus clausus törvény a háború utáni Európában az első faji alapú antiszemita törvény volt.²² Karsai László szerint pedig a törvény az antiszemitizmus első intézményesülése volt a magyar állami politikában, melyet 1938-ban az első zsidótörvény követett.²³ Kovács M. Mária 2012-ben egyenesen azt állította, hogy az első zsidótörvény a numerus clausus volt, mely 1928-ig volt érvényben, annak ellenére, hogy 1925-től világhosszá vált, hogy a „keresztény kvóták” nem tölthetők fel.²⁴

Cornelius hangsúlyozza, hogy Teleki Pál bár „[...] védelembe vette a törvényt, ugyanakkor elítélte a zsidókkal kapcsolatos általánosításokat. Különbséget tett az integrálódott zsidóság – amely azonosult a nemzeti célokkal – és az újonnan bevándorolt, nem asszimilálódott *galíciaiak* között, úgy vélte, az utóbbiak felelősek a forradalomért, és ez igazolja a hátrányos megkülönböztetést.” (46.) Jó lett volna, ha a szerző tisztázza, hogy a Tanácsköztársaság vezetői és a zsidó értelmiség tagjai között eleve nem voltak galíciai zsidók.²⁵ A szerző által említett időszakban pedig nem is volt Magyarországra érkező zsidó migrációs hullám.²⁶ Fontos adalék a kérdéshez, hogy Teleki 1928. március 13-án tiltakozott a Felsőházban a numerus clausus törvény enyhítése ellen, mivel ahogy fogalmazott „faji harcról van szó.”²⁷

²¹ Kirekesztők. Antiszemita írások 1881–1992. Szerk. Karsai László. Bp. 1992. 45.

²² *Fejtő Ferenc*: Magyarország, zsidóság. Bp. 2000. 200.

²³ *Karsai L.*: Holokauszt i. m. 217.

²⁴ *Kovács M. Mária*: Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945. Bp. 2012. 11, 27.; *Czene Gábor*: A holokauszt nem 1944-ben kezdődött. Népszabadság Online, 2012. április 17. (http://nol.hu/belfold/20120417-nem_1944-ben_kezdodott, 2012. április 18.)

²⁵ *Hajdu Tibor*: A diplomások létszámnövekedésének szerepe az antiszemitizmus alakulásában. In: A Holokauszt Magyarországon európai perspektívában. Szerk. Molnár Judit. Bp. 2005. 61.

²⁶ Uo. 58. Hajdu tanulmányában idézi a „filoszemitizmussal nem vádolható” statisztikust: „[...] azt a meglepő és szinte a köztudattal ellenkező megállapítást kell tennünk, hogy 1869 óta zsidó bevándorlás nincs, illetőleg azóta a zsidók kivándorlása állandóan felülmúlja bevándorlásukat.” *Kovács Alajos*: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. Bp. 1922. 13.

²⁷ Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. 2. köt. Bp. 1928. 107–110. (http://www2.arcanum.hu/pdfview/pdfview.html?dir=http%3A%2F%2Farchivportal.arcanum.hu%2Fpdf%2Fonap%2F&file=FN-1927_2.pdf&pg=118&zoom=v&l=s, letöltés 2012. dec. 29.)

A könyv érdekes része, melyben a szerző az „elszakított területeken” élő magyar kisebbségek politikai és kulturális életét vizsgálja. Álláspontja szerint a magyar kisebbségek általában véve elégedetlenek voltak helyzetükkel. Ebben igaza van, de egyáltalán nem szerencsés, hogy miközben sorra veszi a különböző magyar politikai pártokat Csehszlovákiában, szót sem ejt a magyarok jelenlétéről a Csehszlovák Kommunista Pártban, s ennek sem okait, sem következményeit nem vizsgálja.

A harmadik fejezet címe „Az Európai béke utolsó éve.” A szerző itt mutatja be az Anschluss magyarországi következményeit. Megjegyzi, hogy jelentősen megnőtt a legsikeresebb magyar szélsőjobboldali párt, a Nyilaskeresztes Párt tagjainak létszáma. A szélsőjobboldal vesszőparipája az antiszemitizmus volt, s ennek megfelelően Cornelius számos rendőri jelentést idéz, melyek szerint a szélsőjobboldali pártok közös témája a zsidók gazdasági uralma. A Magyar Nemzeti Szocialista Párt egyik gyűlésén a szónok például földreformot követelt, amelynek hatálya a nagybirtokokra, ezen belül a zsidók által birtokolt három és fél millió holdra kellett volna kiterjednie. (90.) Nem szerencsés, hogy a szerző nem mutat rá arra a tényre, hogy ez a szám nagyon eltúlzott volt, s tisztán propaganda célokat szolgált. 1938-ban ugyanis a zsidók által birtokolt föld és erdő összesen 830 000 holdra terjedt ki, ami a teljes birtokállomány 5,2 %-ának felelt meg.²⁸ A katolikus egyháznak ugyanakkor 860 000 hold földbirtoka volt, amit a szerző az angol változatban meg is említ a falukutató mozgalom kapcsán. (56.) Ugyanabban a bekezdésben bírálja is az egyházakat amiért „kevés érdeklődést mutattak a társadalmi problémák iránt.” A lektorált magyar változatból a szerző érthetetlen módon mind az információt, mind a kritikát kihagyta. (72.)

Cornelius az első zsidótörvény 1938-as parlamenti elfogadását a jobboldal nyomásának tulajdonítja, valamint annak, hogy a kormány le akarta törni a szélsőjobbot. Megállapítása szerint a törvény: „[...] a maga korában viszonylag mérsékeltnek számított, de durva szakítást jelentett az 1867-es emancipációs törvény alkotmányos hagyományával és azzal az 1848-óta rögzített elvvel is, amely az összes állampolgár egyenlőségét hirdette.” (92.) Ugyanezt azonban elmondhatta volna az 1920-as numerus clausus kapcsán is. Sőt, amikor a numerus clausus törvényből 1928-ben kivették a faji klauzulát, az nem járt együtt azzal, hogy a zsidókat ne diszkriminálták volna a továbbiakban az egyetemi felvételen. A módosítás eredménye mindössze az volt, hogy a diszkrimináció finomabb formában élt tovább.²⁹ Valójában az 1938-as törvény az 1920-as logikáját vitte tovább, hisz a kvótákat immár nemcsak az egyetemistákra, hanem az értelmiségi foglalkozásúakra is alkalmazta.

²⁸ Csósz László: Földreform és fajvédelem: a negyedik zsidótörvény végrehajtása. In: A holokauszt i. m. 178.

²⁹ Kovács M. Mária: A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről. In: A holokauszt i. m. 136.

Corneliusnak el kellett volna mondania, hogy a zsidóság népességbeli aránya szerinti kvótákat manipulált statisztikai adatok alapján állapították meg. A keresztény és a zsidó állampolgárokat homogén csoportoknak tekintették, nem véve figyelembe azt, hogy a két populáció gyökeresen eltért egymástól urbanizáltság és mezőgazdasági foglalkoztatás szempontjából. Budapest lakosságának például 23%-a zsidó volt, tehát a szabadfoglalkozásukra megállapított 20%-nak a fővárosban 23%-nak kellett volna lennie. Mindemellett úgy tűnik, a zsidóellenes kvóta sok helyen már az 1938-as törvény előtt is működött. Ormos Mária történész megállapítása szerint például „[...] a Rádió előbb vezette be gyakorlatilag a zsidótörvényt, mintsem az egyáltalán megszületett volna.”³⁰

A szerző a keresztény egyházakat a zsidók védelmezőiként állítja be, s azt írja, hogy az első zsidótörvény felsőházi vitájában az „egyházi vezetők”, köztük Serédi bíboros és Glattfelder püspök „bírálatokkal éltek”. (92.) Ehhez képest Randolph Braham a kérdés kapcsán teljesen más álláspontot képvisel: „A keresztény egyházi vezetők az ellenforradalmi rendszer legfőbb védelmezői közé tartoztak. Lelkesen helyeselték, hogy a kormány elhatározta a zsidókérdés »megoldását«. Hivatalból tagjai lévén a felsőháznak, erőteljesen síkra szálltak a zsidóellenes törvény elfogadásáért, mindössze kisebb kiigazításokat követeltek a kikeresztelkedettek javára. [...] Hasonló hangvétellel támogatta a törvényt Serédi Jusztinián bíboros, Magyarország hercegprímása is.”³¹

Cornelius természetesen helyesen teszi, hogy memoárokat is használ, ám azokat (kiváltképpen Barcza György és Horthy Mikós kormányzó emlékiratainak esetében) gyakran forráskritika nélkül alkalmazza.³² A történészek többsége nem veszi komolyan Horthy emlékiratait, amelyeket a kormányzó a második világháborút követő portugáliai száműzetésének éve alatt írt.³³ A szerző sajnos tendenciózusan idézi Horthy titkos iratait is, pedig azok mély bepillantást engednek gondolkodásába és politikájába.³⁴ Leírja például, Horthy emlékirataiból merítve, hogy „[...] 1938 végén és 1939-ben Imrédy nem vitatta meg Horthyval a politikai kérdéseket, így a második zsidótörvényt sem.” (115.) A szerző az amerikai történész Thomas Sakmyster könyvéből átvett Horthy-Imrédyné beszélgetés összefoglalásával folytatja: „Amikor Horthy megismerte

³⁰ Ormos Mária: Egy magyar médiavezer: Kozma Miklós. 2. köt. Bp. 2000. 575.

³¹ Randolph L. Braham: Magyarország keresztény egyházai és a holokauszt. In: Tanulmányok a holokausztról. Szerk. Randolph L. Braham. Bp. 2001. 12.

³² Lásd Pritz Pál: Emlékirat és a történelmi valóság – Barcza György emlékiratai fényében. In: Az objektivitás mítosza? Bp. 2011. 149–248.; Pritz Pál: A bukás után: Barcza György hazai életének kezdete és annak előtörténete. Századok 145. (2011) 1325–1357. Barcza emlékiratát szintén kritizálja Czettler Antal: Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941. Bp. 1997. 167.

³³ Horthy emlékiratát Thomas Sakmyster megbízhatatlannak véli. Lásd Thomas Sakmyster: Hungary's Admiral on Horseback: Miklós Horthy, 1918–1944. East European Monographs. New York 1994. viii. Hasonló a véleménye Turbucz Dávidnak is. Lásd Turbucz Dávid: Horthy Miklós. Bp. 2011. 221.

³⁴ Horthy Miklós titkos iratai. Szerk. Szinai Miklós – Szűcs László. Bp. 1972.

a törvénytervezetet, kijelentette, hogy azt abban a formában nem tudja támogatni. A tervezetet »embertelennek« és ártalmasnak ítélte az országban régóta élő hazafias zsidókra nézve, akiket legalább annyira tartott, mint önmagát.” (115.) Horthy visszaemlékezésében azonban szó szerint ez áll: „Mikor aztán decemberben az én előzetes hozzájárulásom nélkül új zsidótörvényt terjesztett elő, amely nemcsak a numerus clausust szállította 20-ról 6%-ra, hanem már a faji elvet is alapul vette, tekintettel az erős ellenzékre, én már csak a megfelelő alkalmat vártam, hogy Imrédyt felváltsam.”³⁵ Horthy saját írásából tehát az tűnik ki, hogy inkább az ellenzék várható tiltakozása miatt ellenezte a törvényt.

Ugyanabban a hónapban a német követ, Otto von Erdmansdorff közölte amerikai kollegájával, John F. Montgomeryvel, hogy ő már a második zsidó törvénytervezet előterjesztése előtt többször beszélt a kormányzóval és figyelmeztette, hogy ezt csak fokozatosan lehet csinálni, mert „Másképp káosz lenne.”³⁶

Horthy nyilvánvalóan megszívta Erdmannsdorff tanácsát, vagy talán egyet is értett vele, hiszen Cornelius bizonyítékként használja fel Horthy 1940. október 14-én Teleki Pál miniszterelnökhöz intézett levelének töredékét, amely szerint a kormányzó gazdasági okokból is ellenezte a második zsidótörvényt. Horthy ekkor azt írta: „[...] minthogy a kormányzat egyik legfontosabb feladatának az életstandard emelését tartom [...] lehetetlen a zsidókat, kiknek minden a kezükben volt, egy-két év leforgása alatt kikapcsolni, és hozzá nem értő, leginkább értéktelen, nagyszájú elemekkel helyettesíteni, mert tönkre megyünk.” (127.)

A teljes képhez azonban bizonyosan hozzátartozna a levélben található másik két szövegrész is: „Én hirdetem talán először hangosan az antiszemitizmust, azonban nem nézhetek nyugodtan embertelenségeket, szadista, oktalan magyarázatokat, amikor még szükségünk van rájuk.” Vagy: „Ami a zsidókérdést illeti, én egész életemben antiszemita voltam. Zsidókkal sohasem érintkeztem. Túrhetetlennek tartottam, hogy itt Magyarországon minden-minden gyár, bank, vagyon, üzlet, színház, újság, kereskedelem stb. zsidókezekben legyen, és hogy a magyar tükörképe – kivált külföldön – a zsidó.”³⁷

Cornelius – hasonlóan ahhoz, ahogy azt a numerus clausus esetében is tette – Teleki Pál második zsidótörvény megalkotásában játszott szerepét is kisebbiti. A szerző szerint Teleki „[...] úgy hitte, hogy ezzel a törvénnyel a zsidókérdés, legalábbis Magyarország számára, egyszer s mindenkorra lezárult.” (106.) Ezzel szemben Teleki 1939. április 15-én tartott felsőházi beszédében kijelentette, „[...] hogy ha [...] egy saját magam által szerkesztett törvényjavaslatot

³⁵ Horthy Miklós: Emlékirataim. Bp. 1990. 230. Jegyzetében Cornelius az emlékirat angol fordítására hivatkozik.

³⁶ Tibor Frank: Discussing Hitler. Advisers of U:S: Diplomacy in Central Europe 1934–1941. Bp. 2003. 217.

³⁷ Horthy Miklós titkos iratai i. m. 262.

hoztam volna, az ennél a törvényjavaslatnál szigorúbb lett volna.”³⁸ Ezért nem kizárt, hogy a kormányzót az motiválta a Telekinek címzett levél megírására, hogy miniszterelnökét a zsidótörvények szigorításával kapcsolatban jobb belátásra bírja.

Míg a két világháború közötti magyar–német kapcsolatokkal a szerző megfelelő terjedelemben foglalkozik, addig ugyanez nem mondható el a magyar–olasz kapcsolatokról.³⁹ Még inkább érvényes ez a szovjet–magyar viszonyra, amely bemutatása szinte teljes egészében hiányzik, jöllehet Magyarország 1941. június 27-én megtámadta a Szovjetuniót és négy éven át háborút viselt ellene. Igaz, hogy a kommunista korszakban a szovjet–magyar kapcsolatokra vonatkozó tanulmányok csak szórványosan jelentek meg, de 1992 óta ezt az űrt betöltötték már a közzé tett elsődleges források, köztük az Orosz Föderáció Külügyminisztériuma által publikált szovjet dokumentumok vastkos kötetei, valamint az újonnan megjelent monográfiák és tanulmányok.⁴⁰

A magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatokról Cornelius mindössze annyit jegyez meg, hogy „1939. szeptember 23-án Magyarország felújította a korábban, még az év februárjában szovjet részről megszakított kapcsolatot a Szovjetunióval és Kristóffy József lett a moszkvai követ.” (136.) Be kellett volna azonban legalább röviden mutatni a kapcsolatok felvételének, majd megszakításának históriáját is. A szovjet reakciót az idézte elő, hogy Magyarország csatlakozott az antikomintern paktumhoz, ami az országot a hitleri Németország szövetségesévé tette.⁴¹ Következésképpen nem helytálló a szerző azon állítása, mely miszerint Teleki semlegességi politikájának vége akkor következett be, amikor Magyarország 1940. november 20-án csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez. (153–154.)

Több mint problematikus, hogy a könyv, amely Magyarország második világháborús szerepvállalásával foglalkozik, az előzmények sorában nem tárgyalja részletesen Magyarország szövetségi rendszerének alakulását. Míg Szlovákia és

³⁸ Lásd Teleki beszédét: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója. 4. köt. Bp. 1939. 143. (http://www2.arcanum.hu/pdfview/pdfview.html?dir=http%3A%2F%2Farchivportal.arcanum.hu%2Fpdf%2Fonap%2F&file=FN-1935_4.pdf&p-g=152&zoom=f&l=s, letöltés 2012. dec. 26.), *Karsai L.*: Holokauszt i. m. 218.

³⁹ Az olasz külpolitika szerepe a magyar revizionizmus történetében többé-kevésbé elkerüli Cornelius figyelmét, holott az erre vonatkozó olasz dokumentáció jórészt magyar nyelven is elérhető. Lásd Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról. Szerk. Réti György. I. 1932–1936. Bp. 2003., II. 1936–1941. Bp. 2007.

⁴⁰ *Kolontári Attila*: Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1941. Politikai történeti füzetek 31. Bp. 2009.; *Seres Attila*: Magyar–szovjet gazdasági kapcsolatok, 1920–1941. Bp. 2010.; Jungérth Arnóthy Mihály, moszkvai napló. Szerk. Sipos Mihály – Szűcs László. Bp. 1989.; A moszkvai Magyar követség jelentései 1935–1941. Szerk. Peter Pastor. Bp. 1992.; és *Új Magyar–szovjet diplomáciai kapcsolatok 1935–1941: meghíúsult újböli közeledés. Századok 140.* (2006) 199–218. Lásd továbbá a különböző dokumentumköteteket, amelyeket 1992 óta az Orosz Föderáció Külügyminisztériuma publikál.

⁴¹ A hivatalos dátum: 1938. február 24.

Románia esetében Cornelius elmagyarázza a Háromhatalmi Egyezményhez való csatlakozás okát, ugyanezt nem teszi meg Magyarország esetében. Ugyanakkor azt írja, hogy Teleki „[...] csökkenteni akarta a németek melletti elkötelezettséget”. (154.) Ez a megállapítás azonban figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az egyezménnyel a Teleki-kormány lépett katonai szövetségbe, többek között Németországgal, és ezáltal Magyarország formálisan is elkötelezte magát Berlin mellett. Az egyezmény ünnepélyes aláírásakor Teleki és Hitler is Bécsben tartózkodott, és a szerződés aláírása után Hitler és Ribbentrop megbeszélést folytatott a kormányfővel és Csáky István külügyminiszterrel. Sőt mi több, amikor a Führer és Teleki a sikeres katonai helyzetről tárgyaltak, a magyar miniszterelnök „[...] felvetette a zsidókérdést, és kifejtette, hogy a zsidókat békekötéskor el kell távolítani Európából.”⁴² Teleki javaslata tehát egy közös jövőbeli akció lehetőségét helyezte magyar részről kilátásba. A miniszterelnök bécsi fellépése valójában tehát teljesen ellentmond annak a képnek, amit a szerző Telekiről sugall.

Cornelius azt is írja, hogy annak ellenére, hogy 1939 szeptemberében a Szovjetunió felújította diplomáciai kapcsolatait Budapestről, „[...] a magyar külpolitika szovjetellenes természete végig nem változott”. Bizonyítékkal megemlíti, hogy „[...] amikor 1939 novemberében a Szovjetunió megtámadta Finnországot, magyar önkéntesek csatlakoztak a finnekhez”. (136.) Ennek a kategorikus megállapításnak ellentmond, hogy 1941 januárjában a Szovjetunió meghívást kapott a Budapesti Nemzetközi Kereskedelmi Vásárra, amit Moszkva el is fogadott. A vásár májusban nyílt meg, s a legnagyobb kiállítócsarnokkal a Szovjetunió képviseltette magát. Sőt, a pavilont a kormányzó is meglátogatta.⁴³ Ez azt mutatja, hogy Magyarország politikája a Szovjetunióval szemben nem volt olyan differenciálatlan, ahogy ezt Cornelius állítja.

A szerző szóhasználata a szovjet–finn háborúval kapcsolatban azt sugallja, hogy a magyar önkéntesek együtt harcoltak a finnekkel a Vörös Hadsereg ellen. A leközlött fotók is ugyanezt a benyomást kívánják kelteni. (136–138.) A magyar segítség azonban csak szimbolikus volt: az összetoborzott 341 magyar önkéntes 1940. február 7-én hagyta el Budapestet és csak március 2-án érkezett Finnországba. A finnek által március 5-én kért tűzszünetet március 12-én írták alá, a békeszerződést pedig rögtön másnap. A magyar önkéntes zászlóalj tehát valójában nem is vett részt a finnek honvédő, szovjetek ellen vívott háborújában.⁴⁴

Hasznos lett volna, ha a szerző arról is informálja az olvasókat, hogy 1940. november elején Molotov, Sztálin instrukcióját követve, Berlinben Magyarország

⁴² Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. I. Szerk. Ránki György. Bp. 1983. 165. A háromhatalmi szerződés és a magyar csatlakozás szövegét lásd Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Szerk. Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos. Bp. 1959. 308–310.

⁴³ Seres A.: Magyar–szovjet i. m. 132–136.

⁴⁴ *Nina Ala-Fossi – Gábor Richly – Ferenc Vilisics: Hungarian Volunteers in Finland during the Winter War.* Helsinki–Bp. 2014. 25., 27., 29. (<http://www.helsinki.balassintezet.hu/attachments/article/1142/hungarianvolunteersbook.pdf>, letöltés 2016. szept. 11.)

szovjet érdekszférába való sorolásának kérdését is felvetette Ribbentroppal folytatott tárgyalásán. Cornelius csak másodlagos forrásra támaszkodva említi meg a találkozót, és írásából nem derül ki az a fontos tény, hogy Sztálin már Magyarország hadba lépése előtt szemet vetett az országra.⁴⁵

Magyarország Szovjetunió elleni hadba lépése kapcsán Cornelius azt sem említi meg, hogy a német támadás napján Hitler levélben tájékoztatta Horthyt a támadásról. A levelet Erdmannsdorff, német követ adta át a kormányzónak. A követ szerint Horthy az örömtől repesve azt mondta, hogy „[...] 22 éve sóvárogva várta ezt a napot, és most boldognak érzi magát. Évszázadok múlva is hálás lesz az emberiség a Führernek ezért a tettéért. 180 millió orosz szabadul fel 2 millió bolsevista által ráerőszakolt iga alól. A Führernek ez a döntése meghozza majd a békét, mert Anglia és az Egyesült Államok kénytelenek lesznek felismerni, hogy Németország katonailag immár legyőzhetetlen, élelmezése és hadigazdálkodása pedig, az oroszországi gazdag nyersanyagforrások és mezőgazdasági területek birtokában, biztosítva van.”⁴⁶ A forrás azért jelentős, mert jól mutatja, hogy a magyar kormányzó is meg volt győződve a német lépés jövőbeni sikeréről.

A kassai bombázásról a szerző helyesen állapítja meg, hogy az „[...] nem volt casus belli.” (174.) A 475. oldalon található 13. jegyzetben párhuzamként Schaffhausen amerikai bombázását említi, amely nem vezetett hadi állapothoz. Történetibb lett volna azonban, ha Szeged, Pécs és Siklós 1941 áprilisában történt bombázását említi, amit jugoszláv repülőgépek hajtottak végre. Bárdossy ekkor – tartva magát a még Teleki által kimunkált forgatókönyvhöz – rezzenéstelen arccal várta meg a zágrábi függetlenségi proklamációt, s csak utána indultak el a magyar honvédek a Délvidék elfoglalására.⁴⁷

A szerző tévesen testálja Bárdossy Lászlóra a Szovjetunió elleni hadba lépésért a fő felelősséget. (172–173.) Valójában – ahogy az a szakirodalomban olvasható – „[...] a főszerep az államfőé volt, Horthy Miklósé. Aki aztán ezt a szerepet eltagadta [...] Elhibázott döntéséért nem vállalta a felelősséget.”⁴⁸

Cornelius nem foglalkozik a magyar csapatok szovjet földön folytatott megszálló tevékenységével sem. Ungváry Krisztián mutatott rá először, hogy a magyar csapatok, a németekkel együtt részt vettek a szovjet hadifoglyok, civilek és zsidók tömeges lemészárlásában.⁴⁹ Cornelius ismeri ezt a munkát, de azt csak a

⁴⁵ *Pastor, P.*: Magyar–szovjet i. m. 212.

⁴⁶ *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Szerk. Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Bp. 1968. 594.; *Documents on German Foreign Policy. 1918–1945. Series D. Vol. 12.* Washington 1962. 1077–1078.

⁴⁷ *A. Sajti Enikő*: Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Bp. 2004. 156–157.

⁴⁸ *Pritz Pál*: A Bárdossy-per. Bp. 2001. 39–40.

⁴⁹ *Ungváry Krisztián*: A magyar honvédség a második világháborúban. Bp. 2005. 211–215.

magyar hadsereg háborús felkészületlensége kapcsán hasznosítja. (193. oldalon a 69–70. jegyzet, illetve 476.)

A szerző az újvidéki tömeggyilkosságot úgy mutatja be, mintha „partizánellenes” razziákra csak a Szerbiától visszanyert területeken került volna sor. Valójában a partizánellenes büntető intézkedések során ártatlan áldozatokat pusztítottak el Kárpátalja⁵⁰ és Észak–Erdély visszafoglalása során is. Utóbbi esetben 1940. augusztus 30. és november 1. között 919 román személy vált a kém- és gerillahisztéria áldozatává.⁵¹ A leghírhedtebb tömeggyilkosságokra Ördögkúton (Treznea) és Ippen (Ip) került sor.⁵²

Magyarországon a háború alatt a Horthy-rezsim erőszakszervezetei álamellenes tevékenységért 250–300 személyt végeztek ki, s 15 000-et börtönöztek be.⁵³ Cornelius erről csupán annyit mond, hogy 1942 márciusától kezdve „[...] egy sor baloldal-ellenes razziát hajtottak végre, ez hónapokig tartott, és ezek kapcsán számos kommunistát és más baloldalt letartóztattak, köztük Schönherz Zoltánt és Rózsa Ferencet, az illegális Kommunisták Magyarországi Pártja vezetőit. Rózsa belehalt a vallatásba,⁵⁴ kínzásokba, Schönherzet kivégezték.” (230.)

Nem kielégítő Cornelius hozzáállása a magyar Holokauszt történetéhez sem. Annak ellenére, hogy angolul megjelent könyvének recenzensei bírálták a szerzőt azért, hogy kihagyta monográfiájából a magyar Holokauszt első mérföldkövét, a húszeszes kamenyec-podolszkiji tömeggyilkosságot, a magyar változatban sem tesz említést erről a tragédiáról.

Cornelius Kállay Miklós szubjektív emlékiratára támaszkodva állítja, hogy a miniszterelnök a zsidók érdekében sajátította ki a zsidók földbirtokaikat.⁵⁵ „Azt remélte, hogy az új zsidóellenes rendelkezéseket megtarthatja a gazdaság területén, így nem sérti a zsidók többségét, és a háború után majd mindent felül lehet vizsgálni.” (227–228.) Az angol változatban a szerző megemlíti, hogy a kisajátított földbirtokokért kárpótlást fizettek (201.), a magyar változataból azonban ezt a körülményt már kihagyták. Talán azért, mert akkor meg kellett volna említeni, amit egyébként az angol eredetiben sem szerepel, hogy a kárpótlást cinikusan olyan kötvényekkel fizették ki, amelyek lejáratú ideje 30 év volt, s évente 1,5%-ot kamatoztak befagyasztott számlákon. Az államkincstárnak

⁵⁰ *Pintér István*: A Horthy-rendszer II. világháború alatti antifasiszta meghurcoltjai és áldozatai. Múltunk 53. (2008: 1. sz.) 61–62.

⁵¹ *Ablonczy Balázs*: A visszatért Erdély 1940–1942. Bp. 2011. 60.

⁵² Uo. 61–63., és lásd még *Ungváry K.*: A Magyar honvédség i. m. 79.

⁵³ *Pintér I.*: A Horthy-rendszer i. m. 78.

⁵⁴ Az eredeti, angol nyelvű szövegben nem szerepel az „illegális” szó. Vajon mi volt a lektorok szándéka ennek betoldásával? Talán, hogy a letartóztatás ténye elfogadhatóbb legyen? Emellett az angol változatban a „belehalt a kínzásba” [died from torture] kifejezés szerepel, nem pedig a „belehalt a vallatásba”. (204.) A mondat eredeti értelmét a lektori beavatkozás ez esetben is megváltoztatta.

⁵⁵ *Kállay Miklós*: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942–1944. I. Bp. 1991. 97.

tehát egy fillért sem kellett fizetnie az ügylet kapcsán. Később pedig a kötvények tulajdonosainak többsége a Holokauszt áldozatává lett. Kállay megoldása tehát a zsidó vagyon elrablásának folytatását jelentette, s emiatt az aktust gyakran negyedik zsidótörvényként emlegették. A törvény egyúttal megtiltotta zsidók számára a földvásárlást.⁵⁶ Cornelius azonban bagatellizálja ezt, elmesélve egy „apokrif történetet”, amely azt sugallja, hogy Kállay valójában nem akart „újabb radikális rendszabályokat” megfogalmazni. (228). Nem hangsúlyozza azt a tényt sem, hogy az általa említett 1942. július 31-én kelt törvényt a munkaszolgálatról Kállay miniszterelnöksége alatt fogadták el. (243.) A törvény szerint „[...] zsidó a honvédségben fegyveres szolgálatot nem teljesíthet.” Zsidókat csak a hadsereg munkaszolgálatos egységeibe lehetett besorozni, ahol „[...] testi fegyelmzésük és erkölcsi nevelésük is – remélhetőleg – a közre nézve nem kedvezőtlen eredménnyel elvégezhető.”⁵⁷ A történeti emlékezetben élénken él az a kegyetlenség, amellyel sok parancsnok és keretlegény bánt az orosz fronton a fegyvertelen, civil ruhás zsidó munkaszolgálatosokkal.⁵⁸

1942-ben a Magyar Második Hadsereg frontja a Donnál volt. Cornelius érzékletesen írja le, hogy milyen körülmények között harcoltak a nem zsidó csapatok, amelyek felfegyverzése, öltözködése és ellátása nem volt megfelelő. Ezt a 207 000 főből álló hadsereget küldték az orosz frontra 1942 tavaszán. A hadsereg a teljes magyar haderő 1/3-át tette ki. A szerző szerint a 69 000 munkaszolgálatos közül 17–18 000 került ki a frontra. (28. jegyzet, 477.) Más munkák szerint ez a szám 37 275 vagy 45 000.⁵⁹ A magyar csapatok életét pokollá tették a szovjet partizánok, a tűzérési támadások, a téli időjárás és hogy időről időre leszakadtak a hadtesttől. Cornelius egy túlélő tiszt emlékirataiból idézve érzékelteti a nehéz körülményeket. A katonák „Vágyakozva nézték még a munkaszolgálatosokat is, mert azok a front mögött dolgoztak és nem voltak kitéve az oroszok tüzeinek.” (243.) Bizonyára volt ebben részizagzság, ám ez a nem kellően árnyalt kijelentés elfedi a munkaszolgálatosok borzalmas sorsát. A szerző választhatott volna olyan visszaemlékezéseket, amelyek alapján senki sem gondolná, hogy a munkaszolgálatosok sorsa irigylésre méltó volt a katonákéhoz képest. Félrevezető az a szerkesztő által beválogatott fénykép is, amelyen üldögélő és étkező civil ruhás munkaszolgálatosok láthatók egy mezőn, és úgy néznek ki, mintha piknikező turisták lennének egy kiránduláson. A kép alatti szöveg: „A 262. számú munkásszázad munkaszolgálatosai pihenőben az otthonról kapott csomagokkal, 1944.” (341.)

⁵⁶ *Christian Gerlach – Götz Aly: Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legvilkolása 1944–1945.* Bp. 2005. 71.

⁵⁷ *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek 1938–1945.* Szerk. Vértés Róbert. Bp. 1997. 161.

⁵⁸ *A magyarországi háborús munkaszolgálat.* Szerk. Randolph L. Braham. Bp. 1996. 7.

⁵⁹ *Rákos Imre – Verő Gábor: Munkaszolgálat a Don-kanyarban.* Bp. 2008. 15.; Hitler hatvan-nyolc i. m. 428. 28. jegyzet.

A szerző arról a jól ismert tényről sem vesz tudomást, hogy a zsidó munkaszolgálatosokat gyakran kivezényelték az aknamezőkre, ahol pusztá kézzel kellett felszedniük az aknákat.⁶⁰ Hanák Péter, a kiváló történész és egykori munkaszolgálatos a következőket írja: „Zsidó munkaszolgálatos pusztításának kedvelt formája volt az aknaszedés, amihez nemcsak képzettség, de a felszerelés is hiányzott. Joggal adta Karsai Elek kétkötetes okmánygyűjteménye címéül: »Fegyvertelen álltak az aknamezőkön.«”⁶¹

Cornelius Horthyt a munkaszolgálatosokkal kapcsolatban is jó színben akarja feltüntetni, azt írva róla, hogy „[...] amikor jelentéseket kapott a keleti hadszíntérről a zsidó munkaszolgálatosokkal való kegyetlen, szadista bánásmódról, egy sor felmentési kérvény elbírálásánál kedvező döntést hozott, ennél fogva több orvost és tudóst is visszahívtak a munkaszolgálatból.” (243. Horthy nagylelkűségére való hivatkozás megismételve a 279. oldalon.) Ez azonban nem mentesíti Horthyt a történész ítéletétől, mert nem egy „sor” emberről, hanem tízezrek életéről volt szó. Ezzel a körülménnyel maga Horthy is tisztában volt, hiszen 1943. április 16-án, amikor Hitlerrel tárgyalt, s a Führer követelte a magyar zsidók koncentrációs táborba küldését, a követelést a kormányzó elutasította, mert mint mondta: „A magyar közgazdaságban nincs elegendő pótlás a zsidók helyére.” Ugyanakkor a maga mentségére megjegyezte, hogy „[...] pirulva kell bevallania, hogy harmincötezer zsidót küldött munkaszolgálatos zászlóaljokban a frontra, s ezek legtöbbször alighanem elpusztult az orosz előnyomulás során.”⁶² Ungváry Krisztián azt is kimutatta, hogy az orvosok frontról való visszahívása mögött az a tény húzódott meg, hogy Magyarországon orvoshiány lépett fel, amit egyértelműen a zsidó orvosok munkaszolgálatba hívása okozott.⁶³ 1942 júliusában pedig Horthy Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter előtt azt fejtegette, hogy nem ért egyet azzal, hogy a szegény kis-zsidók munkás alakulatokban Ukrajnába kerüljenek, mert Magyarország ezzel munkaerőt veszít.⁶⁴ Úgy látszik tehát, hogy Horthy csak addig tudott nagylelkű is lenni a zsidókkal, ameddig úgy látszott, hogy szükség van rájuk.

A könyv nyilvánvalóan fő célja, hogy a lehető legpozitívabb képet fesse Magyarorság második világháborús szerepéről. Ez azonban csak a tények önkényes csoportosításával, fontos tények és adatok elhallgatásával lehetséges. Cornelius valótlanul állítja például, hogy „A közvélemény csak nemrégén ismerhette meg a történetek teljes krónikáját. [...] A legutolsó tabuk egyike volt a háborúról való szólás tilalma, mely megszűnt. Hosszú időn át a

⁶⁰ Uo. 82–8.; Ungváry K.: A Magyar honvédség i. m. 116. és Gerlach, C. – Aly, G.: Az utolsó i. m. 76.

⁶¹ Hanák Péter: Zsidó munkaszolgálat a Holocaust éveiben. *História* 16. (1994: 4. sz.) 25.

⁶² Hitler hatvannyalc i. m. 83–84.

⁶³ Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer mérlege. *Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Bp. 2012. 550.

⁶⁴ A Wilhelmstrasse i. m. 682.; Ungváry K.: A Horthy-rendszer i. m. 552.

közönség csak azt az egyetlen történetet ismerhette, mely szerint német nyomásra egy harcolni nem akaró hadsereget küldtek ki ágyútölteléknek, mely nem állt helyt.” (247–248.) A szerző helyesen állapítja meg, hogy a magyar katonák számos alkalommal hősiiesen helyt álltak, ám az általuk elkövetett kegyetlenkedésekről nem ejt egy szót sem. Csak azokat a borzalmakat ecseteli részletesen, amelyeket a szovjet katonák követtek el, amikor elfoglalták Magyarországot. (418–429.)

Ezt nyomatékosítja az a fotó is, amely a szovjet katonák által elkövetett nemi erőszak gyakoriságát hivatott az olvasóban rögzíteni. (421.) A képen két nő utcán fekvő holttestét láthatja az olvasó és alatta a magyarázatot: „Szovjet katonai erőszak áldozatai Pesten, 1945 elején.” Ez a képszóveg több mint problematikus, sőt felveti a hamisítás gyanúját is, mivel a könyv képjegyzékében az oldalszám nincs feltüntetve, és azt sem tudható, mint más esetben, hogy a fényképet ki készítette és melyik gyűjteményben található. Az igazság pedig az, hogy a fényképet Jevgenij Khaldei szovjet hadifényképész készítette 1945. január 18-án a budapesti nagy gettóban, a felszabadítás hajnalán. A képre nézve lehetetlen megállapítani hogyan is halt meg a két nő, de hogy nem voltak a „szovjet katonai erőszak áldozatai” az biztos. Khaldei évekkel a kép elkészülte után az alábbi szavakkal emlékezett vissza arra, hogyan is készült a később híressé vált fotó: „Pont a német visszavonulás előtt láttam ezt a látványt a gettóban reggel öt órakor. Ők ölték meg ágyukban az anyát és lányát, akiket hálóingjeikben találtak”⁶⁵ (A képek kiválasztása egyébként is tendenciózus, a könyvben ugyanis egy kép sincs, amely a magyar megszállók Szovjetunióbeli brutalitásait jelenítené meg, jóllehet több hasonló tartalmú fotót is publikáltak már.⁶⁶)

A magyar béketapogatózások kapcsán Cornelius helyesen írja, hogy a német elhárítás kezdettől fogva tudott ezekről a puhatólózásokról, melyek célja a háborúból való kiugrás volt. A német megszállás kapcsán helyesen emeli ki azt is, hogy a leginkább vitatott kérdések egyike Horthy megszállás alatti szerepe, állást azonban nem foglal a kérdésben. Csupán azt állapítja meg, hogy „Sajnálatos módon, éppen mert megőrizte kormányzói rangját, a szövetséges

⁶⁵ Musée d'art et d'histoire du Judaïsme, Inv. 2006.43.003 Photographie. Evgueni Khaldei, “Une mère et sa fille abattues par les Allemands. Ghetto de Budapest, fin 1944,” (<http://catalogue.mahj.org/collec.php?q=col&o=0173v6072PDd4T86>, letöltés 2015. nov. 25.). A szemtanú Lévai Jenő az alábbi írta a „gettó felszabadulásának pillanatáról”: „Bent a gettóban rémes a kép: mindenfelé, lakásokban, pincékben, utcákon, tereken halottak százai fekszenek. Nyilasok, németek áldozatai [...]”. *Lévai Jenő: „A pesti gettó csodálatos megmenekülésének története.”* Bp. 2014. (1946), 162.

⁶⁶ Don–kanyarok. Az elhallgatás és torzítás sok évtizedes hagyományának jegyében máig is dobozban van az a dokumentumfilm, ami a 70 éve az orosz frontra küldött katonák viselt dolgait mutatja be – az egykori ellenség szemszögéből. HVG, 2012. július 14. A film címe, a Doni tükör. A HVG-ben leközölt fotó úgyszintén megtalálható: *Ungváry Krisztián: Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban, 1941–1944.* Bp. 2015. 291. Hasonló fotók találhatóak a 247., 272., 277., 305., 314. oldalon.

hatalmak náci csatlós államnak tekintették Magyarországot, és nem megszállt országnak.” (325.) A szövetségesek helyesen ítélték meg a helyzetet.

A német megszállásnak a szerző egy egész fejezet szentel. A megszállás egyik következménye Magyarország teljes mozgósítása lett a szovjetekkel szemben. A könyv felsorolja azokat a gazdasági és pénzügyi problémákat, amelyeket a háború és a német megszállás eredményezett. Helyesen állapítja meg, hogy „[...] felgyorsult a zsidó javak elkobzása, csak ezzel magyarázható, hogy a magyar gazdaság mégsem omlott össze.” (330.) Azt azonban már nem teszi hozzá, hogy a vagyont olyanoktól vették el, akik hamarosan a „végső megoldás” áldozataivá váltak. Azt sem fejti ki, hogy a zsidóktól elvett vagyont, beleértve a lakásokat is, szétosztották a lakosság között. Két magyar történész ezt a folyamatot sírrelárlásnak nevezi, miközben emlékeztetik az olvasót arra, hogy az áldozatok vagyonát előbb vették el, s csak utána küldték őket a halálba.⁶⁷ Ungváry Krisztián a magyar hadsereg második világháborús szerepével foglalkozó monográfiájában ezt így összegzi: „Csak Magyarország megszállásával kezdődhetett meg a már évek óta propagált teljes vagyontalanítási és újraosztási akció. Meg kell jegyeznünk, hogy ez egyáltalán nem ártott a megszállók népszerűségének. Ellenkezőleg: a zsidóság kifosztása stabilizálóan hatott a közállapotokra. A deportálások által lehetővé tett vagyonosztogatás sokak számára értelmessé tette a tengely oldalán történő kitartást. Az államosított zsidó vagyonnal az államháztartás hiányát is bizonyos mértékig fedezni lehetett, [...] hivatalnokok százezrei vállalkoztak honfitársaik kiválogatására, gettósítására és kifosztására. További százezrek, ha nem milliók kerültek különféle igénylések kapcsán érintkezésbe zsidó vagyontárgyakkal.”⁶⁸ Erőteljes szavak, a hasonlóak többnyire hiányzanak Cornelius könyvéből.

A szerző a deportálás gyorsaságát a magyar hatóságok „teljes együttműködésének” tulajdonítja, amit azzal magyaráz, hogy a németek eltűntették a hagyományos magyar politikai vezetést. (332.) A tény ezzel szemben az, hogy a németek jóváhagyását bíró Sztójay-kormány tíz tagjából négyen az előző kormánynak is tagjai voltak.⁶⁹ Horthy változatlanul az állam élén állt, s mint Cornelius az angol eredetiben írja, az államfő „[...] egyetértett azzal, hogy a zsidókat deportálják keleten s voltaképpen mindenhol, kivéve Budapestet, és a lakosság többsége támogatta a lépéseket, hogy a zsidókat elszállítsák. Még az egyházak is alig reagáltak a rendeletek ellen.” (298.) Ez a két súlyosan elmarasztaló mondat a könyv angol változatának „Establishment of the Ghettos” (Gettók felállítása) című alfejezetében található, a magyar változathoz azonban már hiányzik. (340.)

⁶⁷ Kádár Gábor – Vági Zoltán: Hullarablás. (<http://gyorjewish.org/hullarab.htm>, letöltés 2012. jún. 30.)

⁶⁸ Ungváry K.: A Magyar honvédség i. m. 232.

⁶⁹ Böllöny József: Magyarország kormányai 1848–1987. Bp. 1987. 104–105.

A kormányzó tétlensége 435 000 vidéki magyar zsidó deportálásához és többségük meggyilkolásához vezetett. A belügyminisztérium zsidó ügyekkel foglalkozó államtitkára, Endre László tanácsolta Adolf Eichmannak, hogy négyszeresére emeljék fel a transzportok számát. Ha az eredeti terv valósult volna meg, fél millió helyett „csak” 170 000 – 180 000 magyar zsidó ért volna ki a végső állomáshelyre.⁷⁰

Cornelius láthatóan készpénznek veszi az Auschwitzból megszökött Rudolf Vrba későbbi állítását, aki szerint Eichmann azért tudta sikeresen kiszállíttatni a magyar zsidókat a megsemmisítő táborba, mert a Magyar Zsidó Tanács elmulasztotta a tájékoztatást Auschwitzról. (348). Vrba állításait azonban a holokauszttal foglalkozó történészek megkérdőjelezték, ide értve a neves Holokauszt kutatót, Yehuda Bauert is.⁷¹

Míg Cornelius a magyar zsidó vezetőket is felelősé teszi a tragédia nagyságáért, egyidejűleg igyekszik mentegetni a kormányzót, amikor azt írja, hogy mihelyt a (nemzetközi tiltakozást kiváltó) Auschwitzi jegyzőkönyvből megtudta, hogy milyen kegyetlen sorsot szántak a zsidóknak, elrendelte a budapesti zsidók deportálásának leállítását. (352–353.) A szerző arra hivatkozik, hogy a „[...] végső megoldás [...] meghaladta a képzeletét.” (346.) Bizonyítékként egy levelet hoz fel, melyet Horthy 1944 júniusában írt Sztójay Döme miniszterelnöknek. A levélben a kormányzó tiltakozik a zsidókkal szemben alkalmazott bánásmód ellen. Cornelius azt írja, hogy a kormányzó „Szükségesnek tartotta azonnali intézkedések bevezetését, a kilengések megelőzését, a megkeresztelt és kivételes érdemeket szerzett zsidóknak, mérnököknek, gazdasági vezetőknek és különösen az orvosoknak a mentesítését, akiknek szolgálataira háborús időkben nagy szükség volt.” (347.) Cornelius nem megy utána annak, hogy pontosan mire is gondolt itt Horthy. Pedig ugyanebben a levélben a kormányzó nyilvánvalóvá teszi, hogy csupán a feltételezett gazdasági érdekek lebegtek a szeme előtt: „[...] ahol a zsidók munkája nem nélkülözhető, [...] az illető zsidók működésük helyéről ne távolíttassanak el”.⁷²

Horthyt jelentős mértékben a nemzetközi nyomás késztette arra, hogy leállítsa a deportálásokat. Cornelius ezt nem látja. Csak melleleg említi Rooseveltnélküli üzenetét, „[...] aki fenyegető hangnemben tiltakozott.” (349.) Legyünk pontosak: Roosevelt kijelentette, hogy a zsidók deportálása Lengyelországba tömeggyilkossággal egyenlő, és felhívta a magyar kormány figyelmét 1944. március 24-én tett nyilatkozatára. Ebben az elnök büntetőeljárást helyezett kilátásba azon vezetők és funkcionáriusok ellen, akik a „[...] csatlós országokban tudatosan részt vettek a zsidók Lengyelországba történő deportálásában, ami a zsidók

⁷⁰ Csepeli György – Vági Zoltán: Adolf Eichman személytelen személyisége. *Mozgó Világ* 37. (2011: 6. sz.) 43.

⁷¹ David Engel: *Auschwitz Protocols*. (http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Auschwitz_Protocols, letöltés 2012. aug. 1.)

⁷² Horthy Miklós titkos iratai i. m. 452.

számára a halált jelenti.”⁷³ Horthy 1944. július 6-án leállította a deportálásokat. Döntésének motívumai mértékadó történészek szerint a következők voltak: Roosevelt elnök fenyegetése és a nemzetközi nyomás, a Szövetséges Hatalmak nagy győzelmei, Budapest 1944. július 2-i szőnyegbombázása, melynek során a kormányt a zsidókkal szembeni embertelen bánásmód következményeire figyelmeztető röplapokat dobtak le, valamint a fegyverszüneti tárgyalások megindításának reménye.⁷⁴

A nyilas hatalomátvétel kapcsán a szerző azzal indokolja a magyar ellenállás kérdésének kiemelt tárgyalását, hogy az 1989 előtti „hivatalos változat” szerint „[...] a fasisztabarát nyilaskeresztes uralom elleni harcban kizárólag a kommunisták vettek részt”. (12.) Ez az állítás azonban nem igaz. Elég, ha a kommunista rendszer alatti ellenállókról elnevezett utcaneveket nézzük, mint például a Kálló esperes utca Budán, Stollár Béla utca Pesten stb. Ugyanakkor nem kérdés, hogy a kommunisták szerepét valóban túlhangsúlyozták. Az inga ezúttal azonban a túloldalra leng ki. Cornelius túlhangsúlyozza a nem kommunista ellenállók szerepét. A szélsőségek között vélhetőleg Randolph L. Braham szavai a pontosak: „[...] az országban sehol nem volt jelentős ellenállás, leszámítva a zsidók megvédésére irányuló szervezkedést [...] Elsősorban Budapesten voltak készek keresztények és különböző egyházi szervezetek arra, hogy menedéket kínálnak a zsidóknak, ezeket megmentve a biztos haláltól.”⁷⁵

Aligha kérdéses, hogy Horthy Miklós felelősségre vonása indokolt lett volna. Ennek elmaradására Cornelius két magyarázatot hoz fel. Az egyik szerint „Horthyt is megkímélték, mert megmentette a budapesti zsidókat.” (444.) A másik – a valósághoz jóval közelebbi, de szintén pontatlan – magyarázat szerint Sztálin „megbocsátott” neki. Egy Moszkvába látogató magyar delegációnak azt mondta: „[...] öreg ember [...] nem szabad elfelejteni, hogy 1944 őszén fegyverszünetet kért.” (393.) A fegyverszüneti tárgyalások fontos vonatkozásait azonban mellőzi szerzőnk. Minden bizonnyal azért, mert nem vesz tudomást Korom Mihály 1981-ben megjelent alapvető könyvéről.⁷⁶ Pedig az már megjelenésének idején nagy feltűnést keltett, hiszen az olvasó ebből megtudhatta Horthyról, hogy a nyilas puccs előtt Sztálin még lehetségesnek tartotta, hogy változatlanul

⁷³ „FDR and the Holocaust” Document # 8, “Statement of the President Regarding Atrocities of War,” March 24, 1944. (<http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/pdfs/holocaust.pdf>, letöltés 2012. aug. 1.)

⁷⁴ Gerlach, C. – Aly, G.: Az utolsó i. m. 264–273.; Karsai László: Horthy Miklós (1868–1957). Legendák, mítoszok és a valóság. Beszélő 12. (2007: 3. sz.) 72–91.; Sebők János: A titkos alku. Zsidókat a függetlenségért. A Horthy-mítosz és a holokausz. Bp. 2004. 208–213.

⁷⁵ The Nazis Last Victims. The Holocaust in Hungary. Ed. Randolph L. Braham. Detroit 1998. 39.

⁷⁶ Korom Mihály: Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet (1944–1945). Bp. 1981.

államfő maradjon.⁷⁷ Mindez Gerő Ernő a Politikatörténeti Intézet Levéltárában őrzött – ám Cornelius által nem kutatott – irataiból is tudható.

Az október 15-i kiugrási kísérlet sikertelensége természetesen megváltoztatta Sztálin korábbi álláspontját Horthyval kapcsolatban. Gerő feljegyzése szerint Sztálin kijelentette: „Horthy erkölcsileg hullá.”⁷⁸ Arra azonban továbbra is ügyelt, hogy az új magyar kormánynak ne okozzon problémákat. Ez volt az oka annak, mint Gerő írta, hogy a leendő új kormányban nem akart száműzésből visszatért magyar kommunistákat látni.⁷⁹ Röviden szólva Horthy Miklós nem azért került el a felelősségre vonást, mert Sztálin „megbocsátott” neki, hanem azért, mert a szovjet diktátor tudatában volt a háborús idők Horthy-kultuszának, és nem akart mártírt csinálni belőle.⁸⁰

Cornelius szerint az élénk színekkel ecsetelt atrocitásokra azért került sor, mert a szovjetek Magyarországot ellenséges országnak tekintették, s a szovjet katonáknak azt mondták, hogy „minden magyar burzsoá.” (419.) Kenéz Péter történész ezzel szemben azt állítja, hogy a szovjeteket azok a kegyetlenségek motiválták, amelyeket a magyar, a román, és német katonák követtek el a Szovjetunióban élő népesség ellen a megszállás idején. Ugyanakkor elismeri, hogy a bosszú hevesebb volt azokon a helyeken, ahol a szovjet csapatoknak nehezebben ment a katonai ellenállás letörése.⁸¹ Azt is megemlíti azonban, hogy a szovjet katonák kivételt tettek a gyerekekkel, akikkel emberséggel bántak. Egy lábjegyzetben saját pozitív élményeiről is beszámol, melyeket egyes szovjet katonákkal való találkozásai alkalmával szerzett.⁸²

Márai, akinek emlékiratát Cornelius a szovjet katonák fosztogatásaival kapcsolatban idézi (421.), Kenézéhez hasonló benyomásokat is rögzített ugyanabban az emlékiratban: „A gyermekekhez csaknem mindje gyöngéd volt, emberséges. Valahogy itt, a gyermekekhez való indulatukban őrizték meg az emberség lelki készségét.”⁸³ Ezekre a figyelmet érdemlő mondatokra, amelyek árnyalják a szovjet hódítók brutalitásának kérdését, nem terjedt ki Cornelius figyelme. Egyoldalúan csak a rablásról és erőszakról számol be, s az általa idézett tanúvallomások is kizárólag erről szólnak.

⁷⁷ Uo. 333.

⁷⁸ Idézi *Uő* 326. Lásd még *Fülöp Mihály*: Churchill, Sztálin és Horthy. In: *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szerk. Péter Miklós. Szeged 2010. 291–303.

⁷⁹ *Korom M.*: Magyarország ideiglenes i. m. 329.

⁸⁰ Egy új írásában Turbucz Dávid így összegez: „Horthy vezérkultusza egy tágabb mítoszrendszer részét alkotta, a nemzeti nagyság mítoszától elválaszthatatlan volt.” *Turbucz, D.*: *A Horthy-kultusz* i. m. 295.

⁸¹ *Peter Kenéz*: *Hungary from the Nazis to the Soviets*. Cambridge 2006. 38–39.

⁸² Uo. 42–43.

⁸³ *Márai Sándor*: *Föld, föld!... Emlékezések*. Bp. 2006. 97–98. Cornelius jegyzetapparátusában azt jelzi, hogy a magyar változatban is Márai angolra lefordított könyvének sorait veti papírra, de a pontos magyar idézetet könyvében nyilvánvalóan a *Föld, föld!*-ből, tehát a magyar eredetiből idézi. Lásd a 38. és 57. oldalakat.

Márai állítását megerősíti anyám tanúvallomása is, amelyet, mint egy ostrom-sztorit időnként megismételt. A történet 1945 februárjában esett meg. Anyám észrevett egy orosz katonát, aki egy girhes lovat vezetett angyalföldi utcánkban. Arra kérte, hogy lője le a lovat, hogy legyen mit enni adnia két kis éhező fiának. A katona lelőtte a lovat, amelynek húsából nemcsak anyám, hanem a munkásház lakásaiban élő szomszédok is enni adhattak családtagjaiknak. Akkor három éves voltam, s sajnos nem emlékszem, ízlett-e a ló húsa, de arra igen, hogy orosz katonák bennünket, kisfiúkat elvittek a Winkler mozi melletti Suhajda cukrászdába. Arra is emlékszem, hogy mások, akik szintén szovjet katonai egyenruhát viseltek, felvittek magukkal az Angol Park (a későbbi Vidám Park) hullámvasútjára.

Cornelius arról is ír, hogy a szovjet hatóságok szisztematikusan kifosztották a közgyűjteményeket és a „[...] híres zsidó műgyűjtőktől is elhurcoltak műkincseket”. (421.) Ebben természetesen igaza van, de a szerző azt is tudja, hogy a zsidó gyűjteményeket és más tulajdon tárgyakat egy évvel korábban magyar közszolgák vették el jogos tulajdonosaiktól, akik többnyire nem sokkal később Auschwitz-Birkenau megsemmisítő táborában lelték halálukat. Ironikusnak tűnhet tehát, hogy ebben az esetben az oroszok a korábbi fosztogatókat fosztották ki.

Amit Cornelius a szovjet fogságba került hadifoglyokról ír, az azt a benyomást kelti, hogy ő is azok sorába tartozik, akik párhuzamot kívánnak vonni a zsidók és a hadifoglyok sorsa között. Ugyanannyira becsüli a szovjet fogságba esett magyarok számát, mint a náci megsemmisítő táborokba hurcolt magyar zsidókét (600 000). A szerző ugyanúgy deportálásnak nevezi a hadifogságba esett személyek elszállítását, mint [ahogyan] a zsidók haláltáborba való elhurcolását [szállítását]. (426.) Még egy általa kiválasztott szóbeli történeti forrás is azt sugallja, hogy a zsidók sorsa hasonló volt azokéhoz, akiket a szovjetek elhurcoltak. Beszámol egy esetről, amelynek során egy nyugalomba vonult, gyanútlan soproni tisztet jelentkezésre hívtak (pont úgy mint korábban a zsidókat) a hatóságokhoz, majd utána „[...] a többiekkel együtt feltették egy marhavagonba.” Később egy odesszai kórházban halt meg. (428.)

Cornelius megemlíti a háború utáni fantasztikus inflációt, de sajnos titok marad, hogy az miként ért véget. (450.) A könyv 1948-al anélkül fejeződik be, hogy terjedelmes munkájának következtetéseit összefoglalná. A színesen megírt munka olvasmányosságát fokozzák a beleszótt emberi történetek. Ezek egy részét a szerző maga gyűjtötte össze, más részét levéltári kutatásaira alapozza. Más, saját kutatásra épülő levéltári forrást ellenben nemigen talál az olvasó a műben, ami azért sajnálatos, mert a bevezetőben Cornelius tudományos munkát ígér olvasójának.

A hazai magyar történetírás – amint azt jelen írásunk jegyzetapparátusa is vélhetőleg jól mutatja – sokat tett azért, hogy a 20. századi magyar történetét, benne a második világháborús rossz döntéseket, a magyar zsidók tragédiájának okait, a 2. magyar hadsereg doni pusztulását a magyar közvélemény

hitelesen ismerje meg. Mégis, számos jel utal arra, hogy a széles közvéleményben ma is sok tévképzet él a korszakról. Sokan ma sem látják világosan a hitleri Németország melletti szerepvállalás, a magyar zsidóság pusztulásának valódi okait. Deborah Cornelius monográfiáját a recenzens azzal a reménnyel vette kézbe, hogy olyan munkát olvas, amely segíti e problémák megértését. A könyv azonban – részeredményei ellenére – sajnos nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.